

השמיטה במהלך הדורות*

הרה"ג שאול ישראל זצ"ל

א

בין כל המצוות התלויות בארץ תופסת מקום מיוחד מצוות השמיטה, הן מצד היקפה והן מצד השפעתה על המבנה הכלכלי, החברותי והמחשבתי כאחד. מקובלת היא החלוקה של המצוות למצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחבירו (עי' רמב"ם בפיה"מ פ"א פ"א מ"א). גדולה מצוה זו של שביעית, שכרוכים ומשתלבים בה שני תכנים גם יחד; וכמבנה-על המזדקף ועולה מעל גבי שני תכנים אלה — מצוה שבין אדם לעצמו, בהיותה מיועדת לפתוח לאדם אופקים חדשים לשלמות ולהשתלמות.

ראוי לציין, שעלינו לסקור את המצוה בהיקפה המלא, וזהו:

א. שמיטת כספים בצד שמיטת הקרקע.

ב. היובל כגולת הכותרת של שבע שביעיות של שבתות השנים. רק בעטיים של תנאים לא נורמליים, מנקודת ראות של התורה כנתינתה — נתפרדה המצוה לחלקים, ונשארה לפנינו כמחייבת למעשה, רק שמיטת קרקעות.

נכוון איפוא את המחשבה למצוה **בהיקפה ובשלמותה**. ראשית, מתבלט לפנינו במצוה האספקט **החברותי**. שבת הארץ היא השבתת הקנין הפרטי מכל פרי שנה זו: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך". אם במשך ששת שנות המעשה צצו וקמו ניגודים מעמדיים, הרי הם בטלים ומבוטלים כלפי שנה זו, אין זכות לאדון יותר מאשר לעבד, לאזרח — יותר מאשר לגר; הניגודים החברותיים אף הם, המתפתחים כרגיל בד בבד עם הבדל המעמדות והכלכליים, כאילו נמוגים למשך שנה זו, ואף מוקהים כלפי השפעת המצוה בשטח זה. ע"י מצוה זו הרי גם אותו סכום כספים שהיה יכול להצטבר ביד אחת עם ההצלחה המשקית והיצרנית וליצור הבדלים כלכליים ומעמדיים עמוקים, אינו יכול להשאר במצב זה לאורך ימים. ראשית, התורה אוסרת אצירת כספים כאבן שאין לה הופכין בעוד שיש מישהו שזקוק להם בשעה זו. מצווה אתה ועומד להלוותם לו. והלואה זו צריכה להיעשות ללא כל תגמול, שהרי הריבית אסרה תורה בכל חומרת הדין ובכמה אזהרות על הלווה המלווה והעדים.

* הקדמה לספר בצאת השנה, הוצאת הרה"ר לישראל, ירושלים תשי"ט.

אך בזה בלבד לא הסתפקה התורה, והנה יחד עם שמיטת קרקע והפקר היבול — באה מצות השמטת הכספים, שעל ידה כל החובות אשר לא נגבו עד סוף שנת השמיטה פוקעים, ואין בהם זכות גבייה.

ומה נפלאים בעינינו ביטויי התורה בקשר למצוה זו, כיצד הזהירה את הנמנע מלהלוות מחמת חשש זה שלא יחזור אליו החוב; היא מכנה התנהגות זו בביטוי החמור ביותר, המצוי רק כלפי מעשים אשר המגונה בהם בולט ומוסכם — "דבר בליעל": **"השמר לך פן יהיה לך דבר עם לבבך בליעל"** לאמור: קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו".

הגע עצמך: אדם עמל ויגע עד אשר צבר איזה סכום שהוא: הרי כבר הזהירה התורה על תרמית ומרמה, על עושק שכר שכיר וכל כיוצ"ב, הרי חייבה על משא-ומתן באמונה, על הן צדק ולא צדק. הממון אשר עם כל זאת הצטבר בידי מישהו — הוא איפוא כספו אשר זכה בו בצדק וביגיעה. והנה אתה מחייבו להלוותו לחבירו וללא כל טובת הנאה. והוא עושה זאת בלב שלם, הוא אינו תובע לעצמו שום חלק ברווחים שיתכן שכסף זה יכניס לחבירו. רק מחשבה אחת מכרסמת בלבו, רק דבר אחד הוא מעונין להבטיח לעצמו: שאכן יחזור אליו כספו, כספו הוא ללא רווחים שהם, שלא יזכה חבירו בחינם ביגיע כפיו ועמלו. מהלך המחשבה הטבעית שלנו היה נוטה לתת לו הצדקה מלאה. אולם לא כן היא מחשבת התורה: "דבר בליעל" הוא כי יעלה על לבך דבר זה. היא תובעת ממך מאור פנים וטוב לב בשעת מתן ההלוואה, למרות ידיעתך שהיא תלך לאיבוד!

ההולך בדרך התורה, אשר ישמור על קיום מצוה זו לאחר תוקף האזהרה שבה — לא פחות מאשר על מצוה אחרת — יבצע מהפכה חברתית שלמה, אשר באורח שקט ומבלי נקיטת אמצעי אלימות תבטל במחי-יד את הניגודים הכלכליים והחברתיים אשר החברה האנושית מאז ועד היום כל כך מתחבטת בהם. עם הסתיים שנת השמיטה מתחיל שוב מהלך העבודה והיצירה של העם כולו במצב אשר לכל אחד כמעט אותם האמצעים.

ואם אין עוד די בכך, והאמצעי של מצות שמיטת כספים אינו יכול להיות מופעל אלא כלפי ממון הנמצא בעין, אבל לא כלפי כספים שהושקעו ברכישת קרקעות, שם עדיין נשארו ניגודים בולטים בין האחד אשר הצליח לרכז בידו הקרקעות לבין השני אשר נאלץ למכרם לו — באה מצות היובל, וחוזר כל אחד אל אחוזתו ואל משפחתו. וכל העיסקות — אשר על ידן יכלו להתרכז קרקעותביד אחת לעומת שכבה אחרת של האוכלוסיה שהתדלדלה — בטלות ומבוטלות, ושוב עומד כל אחד על נחלת אבותיו מוכן להתחיל את הדף מחדש. הרי לנו המצוה מבחינת "בין אדם לחברו". מה רב הוא כח התורה אשר השכיחה במצוות אלה של שמיטה ויובל להושיט בקנה את פתרון בעיית

הניגודים בחברה, הסדר היחסים בין עני ועשיר, אשר כל חכמי הכלכלה מתלבטים בזה ללא מוצא.

ב

לא פחות מזה חשיבות המצוה מצד ה"בין אדם למקום". "שבת הארץ" באה בתוקף של "שבת לה". אין הצדקה ולא יהיה תוקף לתביעה זו, של ביטול קנין הפרט בשנה זו — אלא בנימוק: "כי לי הארץ" — שאין האדמה שלנו ולא כח העשייה שלנו. "לה' הארץ ומלואה, תבל ויושבי בה" — אנו שלו ומשלו נתנו. המקיים המצוה מחזיר את הבעלות למי שנתנה לו — הוא מכריז על ידי זה שהוא מכיר במרותו ובריבונותו של אדון העולמים כולם, להלכה ולמעשה; רק "המאמין השלם" יהא לו כח לקיים המצוה במלואה, ובזאת ייבחן! "גבורי כח עושי דברו". במה הכתוב מדבר? א"ר יצחק: בשומרי שביעית הכתוב מדבר וכו'. ודין חמי חקליה ביירא, כרמיה ביירא, ויהיב ארנונא ושתיק — יש לך גבור מזה? (ויק"ר פ"א). אולם לא זו בלבד, נוסף על פתיחת היד שמצוה זו דורשת מהאדם — נחוצה כאן גם מדה עצומה של בטחון בהשגחת ה' היום יומית. "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית" — שאלה זו נעמדת באופן טבעי עם הכניסה לשנה זאת, אשר נוסף על הפקר הפרי — אסורה בזריעה, וממילא אין גם תבואה מופקרת בשדה. כתשובה לשאלה זו מבטיחה התורה: "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים". יש כאן הבטחה על גילוי השגחה שלא כדרך הטבע, כפי שהסבירו זאת יפה המפרשים. זה בא להוציא מידי מחשבה שתכנה של שמיטת קרקע היא כפי מה שנהוג אצל חקלאים להוביר השדה מדי פעם — הברכה מובטחת דוקא בשנה הששית, שהיא לפי מחזור הזריעה השנה הכי מנוצלת, והאדמה נמצאת במצב דלדול בהחלט. ברכה שבאה במיוחד בשנה זו — אין להבינה בשום אופן בדרך הטבע, ויש בזה איפוא משום השגחה גלויה. אולם בכדי לזכות לברכת שמים זו נחוץ להתאזר לפני כן במדת בטחון העשוי ללא חת שאכן תשלח הברכה בשנה הזאת.

מאלפים בזה דבריו של אותו גאון ר' יוסף יוזל הורביץ זצ"ל מנובהורדוק. הוא מתעכב על שאלת התורה ותשובתה-בנדון זה, ושואל: הרי לכאורה כל דברי התורה בזה הם מיותרים. מאחר שהתורה אומרת שתשלח ברכה בשנה הששית, ממילא הרי דבר זה יראה כל רואה, ושוב לא ישאלו כלל השאלה, מה נאכל? שכן התשובה נראית בעליל בברכה שנשתלחה בשנה הששית. אלא שהענין הוא מדת הבטחון שלא ידאגו דאגת מחר, ושיוכלו להווכח כי הבוטח בה' לא ידע מחסור. שכן הרי מתקבל על הדעת שיהודי שומר תורה, בבואו לחשוב על הצורך לשמור מצות ה' של שמיטה — ינסה לפתור לעצמו את קושיית "מה נאכל בשנה השביעית", ויתחיל לאגור תבואה בחשכו מפיתו במשך כל השנים, בכדי

להתכונן לשנת השבע לקיים המצוה של שמיטת הקרקע! ולא בזה רצתה תורה! היא רצתה שיכנס לקיומה של מצות השמיטה מתוך לב סמוך ובטוח שאין מעצור לה' להושיע. והרי אם ידאג לעצמו להכין לו לשנת השבע — שוב לא תשלח לו הברכה כלל בשנה הששית, והאיך יוכל להווכח בהשגחה? והאיך תוברר עמידתו בניסוי באמונתו השלמה בהשגחה? — הוי אומר, בזה שינהג בכל השנים **מנהג רגיל**, שלא יאגור ולא יאסוף, לא יתכונן לקראת שנת השמיטה. שיהא בטוח ששומר מצוה לא ידע דבר רע, ושתקויים בו הברכה בשנה הששית, בניגוד לכל החישובים וההסברים הטבעיים. וזה, ורק זה — שיגלה בטחונו המלא ובלתי מזועזע בה' אלוקי עולם ובהשגחתו — הוא הוא שיזכה באמת לגילוי ההשגחה: "וצויתי את ברכתי בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים".

מכאן אנו למדים שכל תכנון, ויהא זה גם במסגרת ההלכה, בניצול נסיון חקלאי והישגי מדע, בכדי "לפתור", כביכול, את **בעיית השמיטה** — הוא מנוגד לעצם המצוה, למטרתה ולרוחה. אין השמיטה בעיה שניתנה לנו בכדי להתגבר עליה בדרכי עקיפין. אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו, ולא בכדי להכביד על ישראל היא באה. היא **מבחן** רב ערך, מבחן **האמונה** ומבחן **הבטחון**. היא יחד עם זה **אמצעי** בידי ההשגחה העליונה, בכדי להביא לידי גילוייה הבלתי מפוקפק בעולמנו. כל התחכמות, כל תכנון שתכנו למעט או לבטל את הקשיים המעשיים שהמצוה מעמידה בפני האדם מישראל — היא עשיית פלסתר של הכוונה העיקרית שבמצוה זו, ולא זה הוא רצון התורה. הרי לנו המצוה מבחינת "בין אדם למקום".

ג

תיקון החברה המושג ע"י מצוה זו, קודם לו בעצם **תיקון האדם**. גדול הוא המבחן אשר **המלוה** עומד בו בתיתו כספו על קרן הצבי, גדול הוא הנסיון אשר **הקונה** מתנסה בו בהחזירו הקרקעות ביוכל, וכח רב של "עושי דברו" מתגלה אצל בעל הפרדס והכרם בהפקירו היבול לכל דכפין. והעובר דרך נסיונות אלה מתעלה ומתרומם, משתפר ומשתלם.

הוא הדין העומד בנסיון "וכי תאמרו מה נאכל". המגלה אמונתו ובטחונו **בהמנעו** מזריעה הוא מתחסן כלפי ימי **המעשה**. כשיצא לשדה לחרוש חרישו ולזרוע זרעו — גם אז ידע כי לא כוחו ועוצם ידו עשו לו את החיל הזה. אמונה זו סדר זרעים שמאמין בחיי העולמים **וזורע!** הנה כי כן מתגלה כאן התוכן ש"בין אדם לעצמו".

והנה עוד דבר רב ערך מושג במצות השמיטה, והוא: שחרורו של האיכר לשנה אחת מהעבודה החקלאית השוטפת ומתן אפשרות להתכנסות בבתי מדרש לשם

התרעננות רוחנית. היזכרות במה שנלמד מאז מגירסא דענקותא, ואפשרות של השתלמות נוספת בלימוד, במחשבה ובמדות. מה נפלא הדבר בעמוד האדם על ההכרה כי לא נקרא כשור לעול וכחמור למשא, כי גם לו שמור מקום בבית המדרש, כי גם לו ניתנה תורה — לא רק מצד ה"לשמור ולעשות", כי אם גם מצד ה"ללמוד וללמד".

כוונת התורה בזה באה לידי גילוי בולט במצות "הקהל", "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות". כשכל העם אשר עסק בתורה במשך השנה מתאסף על נשיו וטפו לבית המקדש ושומע מפי האיש המרומם בעם — מלך ישראל — את דברי התורה, ורואה עצמו "כאילו עתה נצטווה בה מפי הגבורה שומעה" (רמב"ם הל' חגיגה פ"ג ה"ו). שנה של התכוננות רוחנית מעמידה את העם כאילו בפני קבלת התורה מחדש, מחדשת את מעמד הר סיני "שהמלך שליח הוא להשמיע דברי האל" (רמב"ם שם).

אשרי עין ראתה זאת!

ד

לא ניכנס לבירור פרטי המחלוקת וכן דרך ההכרעה להלכה על שמיטה בזמן הזה, שאין זה במסגרת המאמר. נסתפק רק בציינו שלפי המקובל בידינו על פי דעת רוב גדולי האחרונים, פסק ההלכה הוא כרבי (מו"ק ב ע"ב), ששמיטה בזה"ז **מדרבנן**. הטעם הוא: משום ששמיטה קשורה ביובל. ומכיון שאין יובל בזה"ז, שהיא תלויה בתנאי של "כל יושביה עליה" — ממילא גם שמיטה אינה מן התורה אלא מדרבנן בתור "זכר לשמיטה דאורייתא" (גיטין לו ע"ב).

ראוי לעמוד על תוכן תקנת חכמים זו, שהיא מצד אחד כוללת בתוכה את אותם הערכים הרוחניים והנסיונות שבדאורייתא — כל דתיקון כעין דאורייתא תיקון. ויתרה תקנה זו על דאורייתא, בהעמידה את העם במבחן עוד יותר גדול. שכן כבר עמדו גדולי האחרונים שאין הבטחת השי"ת על הברכה אלא בזמן שהיתה המצוה מן התורה. כמה אומץ לב וכמה מסירות נפש גילו חז"ל במצאם לנכון להעמיס על העם שבציון קיום מצוה זו שהיא כל כך מקיפה ודורשת כל כך כוחות נפשיים עצומים בכדי לקיימה, רק מצד זכר לשמיטה מן התורה!

וישראל קדושים סברו וקבלו על עצמם באהבה מצוה זו, למרות הקשיים העצומים הכרוכים בה, ולא חשו לאותה שאלה נוקבת ו"כי תאמרו מה נאכל" — שאלה שהתורה עצמה לא מצאה תשובה אחרת חוץ מזו של ו"צויתי" את ברכתי וכו'. והרי בזה"ז, כאמור, אין תשובה זו קיימת. ובכל זאת נכנסו מרצון לעולה של מצוה בכל פרטיה ודקדוקיה. ודאי ידעו חכמים וידע העם שהוברת השדות במשך שנה שלמה יש בה משום דלדול והתרוששות של היישוב בארץ, ולא נמנעו מזה. מסתבר שפעל כאן הרצון לקיים תשובת המשקל נגד הזלזול

בשמיטות בבית הראשון, בעוד שהיה חיובה מן התורה, והברכה היתה מצויה כהבטחת ד'.

רשמים ברורים על מצב הדחק של היישוב בשמיטה אנו מוצאים בכמה מקומות, נציין איזה מהם: בויכוח לפני אלכסנדר מוקדון, כשנצחם גביהה בן פסיסא לגויים נאמר: ברחו והניחו שדותיהם כשהן זרועות וכו', ואותה שנה **שביעית היתה**. ציון השנה מראה בעליל שנס היה שם שמצאו סיפוקם בשנה זו שנת השביעית. וכן הנוסח בתוספתא אהלות (פי"ח והובא בר"ש שם משנה ט): אותה שנה **שביעית היתה**, הלכו עכו"ם לקרקסאות שלהם, והניחו שוק מלא פירות ובאו בני ישראל ובזזום. וכן יוצא מתוך הגמרא (סנהדרין יב ע"א) לענין עיבור השנה, שאין מעברין שנה שביעית מחמת הקושי בהשגת מזונות (עי' רש"י ורמב"ם שם). באופן בולט ביותר נראה המצב המדולדל של שנת השמיטה במדרש: "ונגינות שותי שכר" — אלו עכו"ם שהן יושבים בבתי תרטיאות ובבתי קרקסאות, מאחר שהיו יושבין ואוכלין ושותין ומשתכרין, הן יושבים ומשוחין בי ומלעיגין בי וכו', ומכניסין את הגמל לטרטיאות שלהם והחלוקים שלו עליו, והן אומרים אלו לאלו: על מה זה מתאבל? והן אומרים: היהודים הללו שומרי שביעית הן, ואין להם ירק ואכלו החוחים של זה והוא מתאבל עליהם (פתיחתא דאיכ"ר יז).

מכל זה אנו רואים שהיישוב עמד בשנת השמיטה על סף הרעב, ואעפ"כ לא נמנעו מלגזור גזירה זו. ולא עוד אלא שגם גזרו גזירה נוספת לאיסור הספיחים (רמב"ם שמו"י פ"ד ה"ב). שלדעת הרמב"ם זה גם מוציא מכלל אפשרות זריעת ירקות לפני ראש השנה, שגם הם לדעתו בכלל איסור זה. אין אנו מוצאים גם בשום מקור שהשתמשו באיזו שהן הוראות היתר, בכדי להקל מחומר הקשיים שהשביעית מטילה. כך למשל, נזכרת פעולה של שליחי בי"ד שנשלחו להורדת פרי העץ והכנסתם לאוצר לחלק מזון ג' סעודות לכל אחד, אולם הן ברור שהיבול היה עולה לו היו משתמשים בשליחי בי"ד גם לעיבודים המותרים כגון השקאה וכיוצ"ב, מה שבעל הבית עצמו ודאי לא היה עושה לצורך היבול. אעפ"כ אין נזכר מזה. מכל שכן שאין אנו מוצאים שבית הדין ימנה את בעלי האילנות עצמם בתור שליחי בי"ד לשם העיבודים המותרים, הורדת היבול וכו', כפי שנהגו כיום הרבה גם מהמקפידים שלא להשתמש בהיתר המכירה לעכו"ם. לא נזכר כמו כן כלום משימוש בהיתר מכירה עצמו, אף על פי שדעת גדולי האחרונים, שעליהם סומכים כיום, שזה מפקיע קדושת שביעית.

מכל זה רואים אנו ברורות שדעת חכמים לא היתה נוחה מחיפוש אחרי היתרים שיבטלו את תוכן השמיטה. תקנת החכמים בנויה אף היא במתכונת שמיטה דאורייתא, שענינה **לעמוד בנסיון**, ולא להתחמק ממנו ע"י הערמה. ומכל מקום יש הפרש בין שמיטה מן התורה לשמיטה דרבנן, כפי שיוצא מסוגיית הגמרא

גיטין לו ע"ב ותוס' שם (ד"ה מי איכא) שלגבי שמיטה דאורייתא אין עושים בשום תנאי תקנה שתרוקן אותה מתוכנה, בעוד שבשמיטה דרבנן יש מקום לתקנה מעין זו, אם אין רואים ברירה אחרת.

ה

כבר מראשית ההתיישבות במאת השנים האחרונות עמדה בעיית השמיטה בפני היישוב הצעיר כמשהו שאין הצבור יכול לעמוד בו. אין בדורות האחרונים אותו כח עמידה והסתפקות שצינו את דורות הקדמונים, והיתה סכנה של ביטול היישוב בעודו בראשית התפתחותו.

אז צץ רעיון השימוש בהיתר המכירה, הבנוי על הנחה שבשביעית בזה"ז מדבריהם מועילה המכירה להפקיע מקדושת שביעית. אמנם היו רבים וגדולים שהתנגדו להיתר. גם הגדולים המתירים לא היה לבם שלם עמהם לעקור מצוה חביבה וחשובה זו של שביעית ע"י הערמה ועקיפה. מ"מ הוסכם הדבר ונתפשט ברוב רובו של היישוב, מתוך אותה הרגשה ששעת דחק זו שהיישוב נתון בה, מתירה ומכתיבה השימוש בהיתר, לא פחות מתקנת פרוזבול בשעתה.

בשמיטות האחרונות הולכת ומשתכללת גם צורה אחרת של שימוש בהיתרים שלא ע"י מכירה, אלא תוך שימוש באותן צורות זריעה שבהן אין איסור זריעה בשביעית. וכן תוך ניצול הספיקות הקיימים בהלכה עצמה, שלפי הנקוט בידינו ששביעית בזה"ז דרבנן יש מקום להכריע הספק לקולא. הצורות האלה הן: זריעה מוקדמת של ירקות לפני ר"ה, וזה בהסתמכות על שיטת הר"ש המיקל בזה, שלא כרמב"ם, שלדעתו ה"ז בגזירת ספיחים, כאמור לעיל; זריעת תבואה בשינוי מחזור זרעים, וזה בהסתמכות על חידושו של החזו"א שזה דומה לספיחים העולים בשדה בור שאין בה גזירת ספיחים; זריעה במקום מקורה וגידולי מים, וזה בהסתמכות על הכרעת "פאת השולחן" שבעיית הירושלמי בנידון מוכרעת לקולא בזה"ז; ועוד כמה היתרים בגזימה וזיבול, כפי שמבוארים פרטי הדברים בחוזרים המובאים להלן (בספר "בצאת השנה").

כל הצורות האלה יש להם נקודה אחת מכבידה, והיא: שהפרי הגדל דינו בהפקר ככל פירות הקדושים בקדושת שביעית, בעוד שהמשתמשים בהיתרים אלה כל מחשבתם לקחת את זה לשימוש לעצמם. יש כאן הכרח איפוא להרחיב את הדין של שלוחי ב"ד הנזכר בתוספתא גם על העיבודים, ולהשתמש בזה גם כלפי הבעלים עצמם, אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת, וכמעט ביטול של הפקר הפרי למעשה, ברור שגם כאן הפרצה דחוקה, ואף בזה אין לראות פתרון קבע.

המחמירים ודאי שיש להם מקום לחששות גם בצורות היתר אלה, ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות העיקריים שהונחו במצות השמיטה, יש גם בדרך זה משום עקיפה על המצוה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת לשעת

הדחק. והשוקל ישקול ויכריע, באיזו דרך של שימוש בהיתר, החששות יותר מעטים, והיא יותר מרווחת, מבחינת תפיסת הרע במיעוטו.

ו

הרבה פעמים אנו נפגשים בשאלה: במקום ללכת סחור סחור ובדרכי עקיפין והערמה, שבחשבון סופי ממילא מרוקנים המצוה מתוכנה, האם לא טוב היה לו היתה הרבנות מכריזה, שלפי מדת שעת הדחק הגובלת עם חיי נפש, בטלה השמיטה לפי שעה?

בעיקר נצרך בנידון לתת הסבר לבני הנוער, שיש להם הרגשה כאילו אנו באים להערים על התורה ועל עצמנו, ובמקום לנהוג בכנות וביושר לב, מעמידים פנים כאילו אנו מקיימים המצוה, בעוד שלמעשה עושים עצמנו רק לצחוק, בעשותנו מכירה בעוד שאין דעתנו למכור, או מסדרים שליחי בי"ד בעוד שאין אלה אלא אותם הבעלים בשינוי פורמלי קטן. המטרה העיקרית של התורה אינה קיימת שוב, ובמקום זה מסתבכים בסעיפי הלכות וסעיפי סעיפים שאין להם כאילו ולא כלום למה שכוונה התורה במצוה זו.

כתשובה לזה נאמר:

א. היהודי שומר התורה והמצוה אשר בעיניו דרישות ההלכה הן לא פחותות במעלה מחיובים וצרכים אחרים, הוא גומר ומחליט בלב שלם על המכירה, לאחר הבטחת התנאים הנחוצים להחזרת הקרקע לידו, וכן עם הבטחת זכות ההתעסקות בקרקע כפי המותנה בשטר המכירה. כן מפקיר הוא היבול בלב שלם, וקבלת התשלום הוא עבור הטיפול כפי שהורשה והוסמך ע"ז בתור "שליח בי"ד". דבר זה נהגו מקדמתא בישראל לענין מכירת חמץ, וכן נזכר כבר דבר זה בגמ' לענין מכירה לנכרי לשם הפקעה מן הבכורה.

ב. יש לדעת שגם דרכי הוראה לשעת הדחק כפופים להלכה ולסדרי הוראה שהתורה וחז"ל קבעו. ולא רק אותם רעיונות נאצלים שאנחנו יכולים לעמוד עליהם במצוה זאת או אחרת הם תורה, כי גם אותן דרכי הוראה תורה הם, וגם בהם גנוזים ודאי אורות התורה, אף שהם עלומים לעתים מאתנו. עפ"י אותן נתיבות חכמה בלתי ידועות לנו, לפיהן העבירה פוגמת בנפש ובעולם כולו, והמצוה מביאה אורה לפרט ולכלל — יש השפעה ושינוי יסודי בין שנעשית המכירה בשדה לבין שלא נעשתה: העובד בשדה **ישראל** בשביעית — הרי זו עבירה עם כל הכרוך בזה, והעובד בשדה לאחר שנעשתה בו המכירה, ולפי סדרי ההוראה של העבודות המותרות עי"ז — שוב אינו עושה עבירה ואינו מביא לידי אותם פגמים שהעבירה גורמת.

ושאכן **דרך ההוראה** היא גם במקרה של שעת דחק באיסורים דרבנן, לא להכריז על ביטולם אלא למצוא דרכי עקיפין והיתר, אנו יכולים לראות לדוגמא מתקנת פרוזבול ע"י הלל. גם שם הגמרא (גיטין לו ע"א) מתקשה, איך יתכן שהלל יעקור בתקנתו דין התורה של שמיטת כספים, וראה בתוס' שם (ד"ה מי איכא), שביררו שבעצם אין בתקנת הלל משום שינוי וחיידוש בגופה של ההלכה. המוסר שטרותיו לבי"ד — מדין תורה אינו משמט. אולם מכל מקום הגמרא שואלת, איך תיקן הלל לנהוג כך **בצורת קבע** "לעשות תקנה ללמד לעשות כן, שביטל בכך השמטת כספים שאמרה תורה"? כלומר, שאין לרוקן, ולו בדרכי עקיפין ודרכים שלכשעצמן יש להם יסוד הלכותי איתן — את מצוות התורה. וע"ז מתרצת הגמרא: בשביעית בזה"ז דרבנן. היינו, שכיון שהיא דרבנן — מותר כן להשתמש בדרכי עקיפין לפי דוחק השעה. אולם אף כאן רואים אנו שלא נעשתה ע"י הלל **עקירת** כל הדין של שמיטת כספים. ההלכה מבחינה **פורמלית** נשארה על מקומה, אלא שמבחינה **שימושית** פקע ערכה. מכאן אנו למדים שגם בשעת הדחק, **הדרך איננה עקירה אלא עקיפה**.

אם נתעמק בדבר נבין גם את התוכן **ההגיוני** של גישה זו של ההלכה, ההוראה של שעת דחק אינה באה לדחוק רגלה של ההלכה לכשיחזרו לתנאים נורמליים. אדרבא, זו באה **לשמור** על ההלכה **ולהכשיר** את הקרקע לקיומה כראוי עם סילוק שעת הדחק. נשתמש באותה דוגמא שהזכרנו: תקנת פרוזבול נבעה ממצב מסויים: הצבור פסק מלהלוות מפחד שמא תשמיטנו שמיטה. המצוה הזאת בתנאים אלה, במקום להוות מנוף להתעלות נפשית ולתקנת סדרי החברה ברוח התורה — הפכה לגורם מכשיל. לא זו בלבד שלא נתבטלו הניגודים הכלכליים והחברתיים — בהימנעות העם מלהלוות, גם אותה טובת הנאה **לשעתה**, שזה ששעתו דחוקה היה יכול להשיג הלואה בלי רבית, גם זה נמנע מאתו. התקנה באה לתקן זאת, אולם מבלי לוותר על התכנית ארוכת-הטווח של עבודה לתיקון המדות **להחזרת המצב**, שחזתה תורה ורצתה תורה על קדמתו — שהמלוה ילוה ברצון גם אם יפסיד כספו. היה מוכרח איפוא להשאיר באיזו שהיא צורה "זכר לשמיטת כספים" — משהו **שיציין ויזכיר** שדרך זו שהולכים בה אינה אידיאלית ואינה פתרון, שאין זה אלא פתח לשעת סכנה, אבל אין להפכו לכניסה-ראשית. ודבר זה הושג ע"י תקנת פרוזבול באופן מעשי הפרוזבול אמנם אינו משאיר כמעט את אפשרות קיום שמיטת הכספים. הן יכולים אנו להיות בטוחים כמעט במאה אחוז, שהמלוים ישתמשו בתקנה זו ואף פעם לא יקיימו שמיטת כספים. אולם מכל מקום **מסגרת ההלכה** של שמיטת כספים לא נפגעה: רק ע"י פרוזבול שביעית אינה משמטת ולא בלעדיו. דבר זה עצמו מהווה "זכר לשביעית" בצורה הנמרצת ביותר. המלוה מסדר הפרוזבול תמיד נזכר ועומד על כך, שבעצם — צורת השמיטה צריכה להיות אחרת, וכל בעל נפש יבדוק את עצמו שמא יכול הוא לפעול בנפשו קיום המצוה ככתבה וכרוחה. עם מתן האפשרות של עקיפת

הלכה זו של שמיטת כספים מרגישים שזוהי **עקיפה על הנסיון** שיודעים שלא יוכלו לעמוד בו, מתוך הנחה שמוטב לא להתנסות בנסיון כזה שישמש רק למכשול. אולם כל דור ודור יראה את עצמו כחייב לחתור ולהשתדל לעלות למדרגה יותר גבוהה בו יוכל לעמוד בכבוד בנסיון שהועמד לפניו במקום לברוח ממנו.

הרי זה בדומה למה שלמדנו חז"ל: חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב. אמירה זו עצמה וחתימה זו למעמד הגבוה, אף אם איננה מביאה אותנו למעמד גבוה זה — מכל מקום משפיעה בכדי לשמור על עצמנו מהדרדרות ולהכניס בנו רצון לשאוף תמיד לשלימות יתר. גם בנידון שלנו, ה"זכר לשביעית" תמיד יעמיד בפנינו את השאיפה להגיע לקיום השביעית כתיקונה.

ואכן מוצאים ^{אח"כ 1234567} אנו בחז"ל ביטויים המעידים על אי-שביעת רצון מתקנה זו של הפרוזבול וחתימה לביטולה: "האי פרוזבולא עולבנא דדייני הוא" — אומר שמואל. "אי איישר חילי אבטליניה". לא נתאשר חילו ולא נתבטל הפרוזבול, ומ"מ העבירה אלינו הגמרא הד למשאלה זו, להשמיענו שאין אנו פטורים מלהתעורר ולדון בבעיה זו שוב ושוב... וזה הושג ע"י תקנת הפרוזבול! אילו היתה התקנה לבטל שמיטת כספים מעיקרה, היה זה כאילו מעביר קו על מצוה חביבה זו, ומי יודע אם הציבור היה עומד פעם על האבדה אשר אבדה לו בביטול מצוה זו.

אותו ענין עצמו יש לראות בהתנהגות לפי היתר המכירה או לפי מינוי כשליחי בית-דין. אף כאן אין אלו אלא היתרים לשעת הדחק. אף כאן לפנינו עקיפה על המצוה, בריחה מן הנסיון שמעמידה לפנינו מצוה זו של שמיטת קרקע, וכמובן מאליו — גם ויתור על אותם הישגים רוחניים רבי-ערך הגנוזים בעמידה בנסיון זה. אולם גם כאן עצם השימוש בהיתר, ההזדקקות לפעולה מסויימת בכדי להתיר, מבלי שנעקרה ח"ו המצוה מעיקרא — זה גופא משמש לנו "זכר לשמיטה" מאין כמוהו! תמיד נזכרים אנו שרק **הוראת שעה**, שרק דוחק החיים הוא שמזיק אותנו לזה, וממילא חיה בקרבנו תמיד ההרגשה כי עדיין אין אנו שלמים במצוה זו, תמיד העינים נשואות לזמן בו יוכלו לוותר על השימוש בהיתר זה — "אי איישר חילי אבטליניה", ויכלו לקיים המצוה ככתבה וכרוחה.

ואכן, מי מהצבור הדתי, הן מאלה שסומכים על היתר המכירה והן מאלה שנזקקו לצורות האחרות של היתרים שלא ע"י מכירה — שלא הרגיש גם בשמיטה זו את ה"עולבנא דדייני"? מי לא השתדל להשיג פירות שאין עליהם שום חשש שביעית, ולמעט את העבודות הנצרכות בשדה ובכרם עד כדי מינימום? בקרב כל אחד נתעוררה המשאלה והתקוה להגיענו לשמיטות הבאות, כשעם כניסת שנת השבע יוכנסו הטרקטורים והקומביינים ושאר האביזרים

של כלי עבודת האדמה למוסכים ולמחסנים, יוברו השדות ויופקר פרי העץ לכל הרוצה ללא כל התחכמות וללא כל הערמה, והאיכר אשר ישוחרר במדה מרובה מעבודתו המפרכת הבולעת כל ימיו לרבות הלילות, יוכל להקדיש עצמו השנה ללימוד תורה ולהשתלמות רוחנית כבירה, מה שנבצר ממנו לעשות בששת השנים.

אז לא יסתכלו על השביעית כסיוט וכהטרדה. אז ישאפו לשנה זאת לא פחות ממה ששואפים למנוחת השבת בימי השבוע. אז תשוב גם שמיטת הכספים למלא את התפקיד אשר נועד לה. או אז גם נזכה לביאת גואל צדק, לקיבוץ גלויות והחזרת היובל ושמיטות מן התורה.

אז תיפולנה המחיצות המעיקות על הכרתנו שבין מעמדות החברה. יבוטל הניגוד בין אלה שמלאכתם בעיר לבין אלה שמלאכתם בשדה. העם כולו מקצה עד קצה יתכנס בשנה זו למקומות תורה, וקול רינת התורה ישתפך בראש כל חוצות. במקום קנאה ושנאה ותחרות, במקום התרוצצות אין סוף ואין תכלית של "מי שיש לו מנה רוצה מאתים", במקום השתדלות להקמת בניני פאר והתפארות סרק במלבושי מחלצות ומכונניות הדורות — תבוא שלווה השקט של השמחים בחלקם. וקנאה במדה שתהיה — תהיה זאת קנאת סופרים לריבוי חכמה להגדלת תנובה. חדות חיים ותעצומות עוז ימלאו כל חדרי הלב. במקום מהומה ומבוקה וחוסר תכלית וענין, ידע כל אחד למה הוא חי, ושלוש אמת ילכד את העם מקצה אל קצה — "וכל בניך לימודי ה' ורב שלום בניך — בוניך".

אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלוקיו!

זה דבר השמיטה

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

מצות השמיטה בנויה על שני יסודות: כלל ופרט. גם כללותיה וגם פרטותיה מסיני. כללותיה — המצוה חלה מהתורה רק כאשר "כל יושביה עליה", ופרטותיה — כשכל אחד ואחד מכיר את שדהו ואת כרמו. בימינו שתי הסיבות לצערנו אינן קיימות. עדיין לא כל יושביה של הארץ נמצאים עליה, ואין כל אחד ואחד מכיר את נחלתו. לכן אין החיוב כיום בשלמותו, ולרוב הפוסקים המצוה היא מדרבנן. עם זאת חשיבותה גדולה ביותר. כמו השבת בימים כך שמיטה בשנים. כמו השבת באדם כך שמיטה בארץ. השבת נחשבת פרשת המים ביחס האדם לבוראו כך השמיטה היא פרשת המים ביחס העם לארצו. השמיטה מקנה מעמד ערכי ומקודש לארץ — "כי לי הארץ".

חייבים לקיימה מן התורה, וכנראה גם ניתן לקיימה בשלמות, רק כאשר הפרט והכלל תואמים זה את זה. כלל הצריך לפרט ופרט הצריך לכלל. הכלל צריך לפרט — הציבור הרחב אינו יכול לספק לעצמו את תצרוכתו ללא החקלאים הבודדים הנושאים על גבם את העול לפרנס את הציבור כולו. ופרט הצריך לכלל — אין הפרט רשאי ואינו מסוגל לספק לעצמו את צרכיו או לדאוג להחזיר את הוצאותיו אלא באמצעות הכלל.

אחד העקרונות הבסיסיים של הלכות השמיטה הוא הפקעת הבעלות הפרטית מהגידולים החקלאיים בשנה זו והעברתה לציבור. הדבר בולט בעיקר באיסור הקצירה והבצירה. "את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור" — אין הכונה שהפרי יירקב על העצים. שהרי הלכה מפורשת היא: "והיתה שבת הארץ לכם לאוכלה". ופירשו חז"ל, שהאיסור הוא לקצור כדרך הקוצרים, כאשר הקוצר נוטל את כל היבול לעצמו. אך כאשר הציבור קוצר לשם חלוקת התוצרת לאוכלוסיה — הקציר מותר (כדעת ה"חזון איש").

הרעיון המרכזי של מצוה זו הוא, איפוא: הוצאת האדם מתפיסתו האגוצנטרית ולפתח אצלו רגישות לזולת, אחריות ציבורית וראיה ממלכתית.

מעניין שגם במצוה אחרת של שנת השמיטה — השמטת החובות — מצינו הבחנה בין הפרט לכלל. למלווה פרטי אסור ליגוש את הלווה. אולם ביה"ד, דהיינו הציבור, רשאי לגבות את החוב. מכאן התר התורה למסור את השטרות לבי"ד. חזקה על ביה"ד שישקול ממני לגבות את החוב (כגון סוחר עשיר המנצל את שנת השמיטה להתעשר על חשבון הלווה) וממני לא (כגון אביון שאינו מסוגל לפרוע את חובותיו).

האחריות ההדדית היא משמעותית יותר במצוה זו. כבר ראינו שהתורה הפקיעה מהחקלאי את בעלותו הפרטית על יבול שדותיו והעבירה אותו לרשות הכלל: "ואכלו אביוני עמך..."

התורה שאפה לכך שבשנת השמיטה יתחלקו ביניהם אלו שיש להם עם אלו שאין להם. אמנם ההלכה אינה מתחשבת במצבו הכלכלי של החקלאי. בין אם הוא עשיר בין אם הוא עני. הצו הוא מוחלט. הארץ שייכת לה' ולא לבעליה הפרטיים. אולם אין ספק שרוח התורה היא שבשנת השמיטה האחריות תהיה **הדדית**, וכשם שהחקלאי חייב לדאוג לאביון, גם הצרכן חייב להתחשב בחקלאי. האחריות לשמירת המצוה מוטלת על **כולנו**.

לכן מסתבר שהידור מצוה של הצרכן בשנת השמיטה הוא התחשבות בחקלאי והשתתפות עמו בנשיאה בעול. שאם לא כן אין הצרכן מקיים את מצות שביעית כהלכה. הרי שדות אין לו ומצות השבתת הארץ ופרותיה אינו מקיים. במה אפוא יוצא הצרכן ידי חובתו במצוה גדולה וחשובה זו? על כרחך רק בכך שהוא מסייע לחקלאי לקיים את המצוה. מצות אכילת פירות שביעית מקבלת אפוא משמעות חדשה, לא רק לדעת הרמב"ן שיש מצוה לאכול את פירותיה הקדושים של שנה זו (כמו תרומה ובכורים) אלא גם לדעת הרמב"ם שאינו מונה מצוה זו, אולם מכיון שללא שותפות הצרכן אין החקלאי יכול לקיים את המצוה כהלכתה מצווה הצרכן לצרוך פירות שביעית ובכך לסייע לחקלאי לקיים את המצוה. הארץ של **כולנו** והמצוה חלה על **כולנו**. לכן, אם נגרום לו, בגלל מצוקתו הכלכלית, לעבד את אדמתו בשמיטה, העבירה היא של **כולנו**. הידור המצוה בשנת השמיטה חייב להביא איפוא, בחשבון, את הכלל כולו. זו אופייה של מצוה זו (ואולם גם מבחינה פרטנית מוטלת האחריות על כולנו. כי מי יודע היכן נחלתו של כל אחד ואחד? אולי דוקא זה הגורם לחברו לעבוד בשנת השמיטה הוא בעליה האמיתיים של השדה הנעבדת, כי זו נחלת אבותיו מדורי דורות?)

לתפיסה זו יש השלכות רבות: למשל, האם יש להעדיף ירקות ופירות מיובאים על פני אלו של אוצר בי"ד ומצעים מנותקים? גישה צרכנית, מזוית ראיה אישית, תענה מן הסתם שיבוא עדיף. היבוא הרי הוא "חלק", ללא שאלות, כביכול. אולם שאלת השאלות עומדת בעינה, האם יצא הצרכן המהדר ידי חובתו, כשהוא גורם במו ידיו לכך שהחקלאי יאלץ לעבד את אדמתו? ללא מצע מנותק וללא אוצר בי"ד הוא יאלץ לעשות כן, כי השוק, שלמענו הוא היה מוכן להיכנס להימורים חקלאיים, אינו מעוניין בתוצרתו.

גם אלו המעדיפים תוצרת נוכרית הגדלה בארץ אינם מודעים לכך שהגדלת המכסות של הנוכרים יש בה בעיה הלכתית. כי כדי לספק את צרכתם של שומרי השמיטה יש צורך להזמין מראש תוצרת נוכרית מוגברת, המחייבת הגדלת מכסותיו של המיגזר הנוכרי. המזמינים אינם מהדרים במצוה, כי אחריות כולנו לאדמת ארץ-ישראל שלא תיעבד בשמיטה, גם ע"י נוכרים. הנצי"ב מוולוז'ין בפירושו לתורה (ויקרא כה ב) מפרש שיש מצוה לגאול אדמות מידי נוכרים, שאינם שומרי שמיטה, ולהעבירן לידיים יהודיות, כדי שהללו

ישמרו בהן את השמיטה כהלכה. או אלו המזמינים תוצרת חקלאית מהערבה — שהייתה כנראה בתחום עולי מצרים — גם הם גורמים לארצנו שתיעבד בשמיטה. הספיחין אמנם מותרים שם, אך הזריעה אסורה. הצרכן סבור שהוא מהדר במצוה, מבלי לשים לב לכך שאולי מצוותו באה בעבירתם של אחרים. והאחריות לכך נופלת עליו.

האחריות לכלל נוגעת לא רק לקיום מצות השמיטה, אלא גם לעצם הקיום שלנו בכלל. אין ליחיד זכות קיום ללא מסגרת ציבורית כללית. מדינת ישראל נתונה במצור מכל עבריה. לכל אחד מאתנו נשקפת סכנה קיומית. ההתיישבות הפרושה לאורך כל הגבולות מבטיחה את קיומו של כל אחד ואחד במרכז הארץ. באמצעות המיסים שכל אחד מאתנו משלם משתמשת המדינה להנחות משמעותיות לתושבי הספר ולעידוד ישיבתם שם. אלמלא ההתיישבות הייתה המדינה מתגדרת בגורדי שחקים בין גדרה לחדרה בלבד. לחקלאי גבול הצפון ניתנו למשל פריוולגיות במיכסות הייצור. מי שמעוניין שתושבי הספר אמנם ימשיכו להבטיח את פרישתנו לאורכה ולרוחבה של מלא ארצנו, חייב לספק להם את אמצעי המחיה הנחוצים לכך. בכך כל אחד מאתנו מקיים גם את מצוות ישוב ארץ-ישראל וגם את מצוות "וחי בהם" עם מצוות "וחי אחיך עמך". ומאחר ואי אפשר להפקיר את יישובי הספר למשך שנת השמיטה — על הציבור כולו לממן את הוצאות מחייתם במשך אותה שנה.

למי שבאמת רוצה להדר במצות שמיטה ללא התרים דחוקים הייתי מציע, למשל, שיפקיד את כספו בבנק לחקלאות, ובתום שנת השמיטה יהדר לקיים את מצות השמטת כספים בצורתה המקורית בתורה וישמיט את פקדונותיו. אין שום זכות מוסרית לצרכן בעיר לחתום על פרוזבול ובמקביל להטיף מוסר לאחיו בהתיישבות על כך שהוא נאלץ לסמוך על התרים הלכתיים של שעת הדחק...

אך יש דרך מהודרת יותר, שתאפשר הדדיות של קיום המצוה בהידור הן ע"י הצרכן והן ע"י היצרן, וזוהי **אוצר בית דין**. דהיינו, שהיצרן ימסור את פירותיו לבית דין שיחלק אותם לצרכנים בעיר, ובמקביל הצרכן בעיר יהדר לכתחילה לאכול פירות אלו ולהחזיר ליצרן את מלוא הוצאותיו, כולל פרנסתו, ללא מתח רווחים ספקולטיבי. כך מתקיים רצון התורה לקיים מצות שמיטה כהלכה, מתוך אחריות הדדית והתחשבות הדדית זה בזה.

בירקות הדרך קשה יותר. אין אפשרות לזרוע ירקות בשנת השמיטה. אולם יש סוגי ירקות שניתן לזרוע בערב השמיטה ולאסוף אותם בשמיטה דרך אוצר בית דין. ותוצרת של תפוחי אדמה וגזר לדוגמא ניתן לספק עד הקיץ של שנת השמיטה! אומנם לדעת הרמב"ם חל על ירקות אלו איסור ספיחין, אולם לדעת הרמב"ן והר"ש ירקות אלו כשרים. הטיפול בגידולים אלו הוא בעייתי. לדעת

הרב קוק אין היתר להשקות ולטפל בירקות אלו. אולם לדעת ה"חזון איש" הדבר מותר.

מי שמעוניין באמת להדר במצוות, מה עליו לעשות? לחשוש לדעתם של הרמב"ם והרב קוק ולהימנע מלצרוך ירקות אלו, ולהעדיף במקומם תוצרת נוכרית או יבוא, או שמא לסמוך על המקלים? כאן יהיה ההבדל בין תפיסה פרטנית לבין תפיסה ציבורית. מבחינה ציבורית – הידור המצוה הוא "להחמיר" דווקא כמקילים ולסייע לחקלאים שומרי השמיטה. (אילו היה עומד בפני הרמב"ם והרב קוק המילכוד בו אנו נתונים כיום יתכן שגם הם היו מעדיפים את הדרך האחרת. לפחות על הרב קוק אפשר לומר שאוצר בי"ד מאפשר טיפול בפירות שביעית גם לדעתו).

על זה נאמר "לא עם הארץ חסיד". כדי להיות חסיד על האדם להכיר את הגישות השונות בהלכה, ולחשב היטב את השלכות מעשיו. "הוי מחשב שכר מצווה כנגד עבירה". חסיד אמיתי מהדר במצוות, כשהוא כולל בחשבונו גם את זולתו (עי' מסילת ישרים פרק כ).

יש ירקות טריים שהדרך לגידולם היא במצע מנותק בתוך בית גידול. פוסקי דורנו התירו שיטה זו בתנאים מסוימים. לגידולים אלו אין קדושת שביעית ואין מקום לחששות מפני חילולם. גם בנושא זה תוצרת ישראלית כשרה למהדרין עדיפה על פני תוצרת נוכרית, הן כדי לצמצם את הרחבת הגידול הנוכרי, והן כדי למנוע מחקלאים ישראלים זריעה ישירה של שדותיהם. חקלאי יהיה מוכן להיכנס להימור בגידול ייחודי זה רק אם יש לו סיכוי שהוצאותיו יוחזרו בתוספת הכנסה מסוימת.

יתכן שעלותה של תוצרת ישראלית זו גבוהה יותר מתוצרת רגילה. אלא שכאן מבחנו של המהדר במצוות, האם כשם שהוא משלם עבור בשר שכשרותו מהודרת יותר הוא מוכן לשלם גם עבור תוצרת חקלאית כשרה יותר?

רק ע"י תכנון ארוך טווח, שבתוכו תיכלל קרן לשנת שבתון לחקלאים, ניתן יהיה להגיע לשמיטה מושלמת. אולם גם דבר זה חייב להינשא ע"י הציבור. כשם שקרן ההשתלמות למורים ממומנת בעיקרה ע"י הציבור, כך צריכה להיות קרן השמיטה. וגם אז צריך לתפוס את הקרקע בשנת שמיטה, אם ע"י זריעה בערב שמיטה ואם ע"י חריש קל בשמיטה עצמה. כל אלו אינן "קולות" אלא "חומרות" והידורים" מבחינה ציבורית. אולם כל עוד הציבור לא דואג להקמת קרן זו אין לו זכות מוסרית לדרוש מהחקלאים שיתנתקו בשמיטה מפרנסתם ואף ימוטטו את כל קשרי המסחר עם הצרכנים בחו"ל לאורך שנים.

בעיית היצוא חמורה יותר. יש גידולים שרוב תוצרתם מיוצאת לחו"ל. הפסקת היצוא לשנה עלולה לגרום לאובדן מוחלט של השווקים. אין ברירה אלא לסמוך על שיטות מסוימות בהלכה המאפשרות יצוא בתנאים מיוחדים. יש

לקרוא ליהודי הגולה שיעדיפו תוצרת שביעית המיוצאת לחו"ל כדי לצמצם את האכלתה ביד נוכרים. ומאותה סיבה גם יהודי הארץ, בפרט אלו היודעים להקפיד על אכילת פירות שביעית בקדושה, צריכים לשמש דוגמא לאחיהם בגולה ולהעדיף תוצרת ישראלית הקדושה בקדושת שביעית כדי לצמצם את הוצאתם לחו"ל.

נושא השמיטה הוא מורכב. הוא מחייב רמה גבוהה של יראת-שמים המתייחסת אל המכלול על כל פרטיו. תשלובת זו, שבה אנו חותרים ללא לאות לקראת שמיטה בשלמותה ובהידורה, תוך כדי התחשבות באילוצים הקיימים שאינם מאפשרים זאת עדיין — היא המצעידה אותנו בדרך בטוחה העולה מעלה שבה גם הארץ וגם שבתה יישמרו כהלכותיהן.

שאלת המפתח לכל העוסק בהלכות שביעית היא: האם חקלאות ישראלית בארץ ישראל היא ערך או רק צורך? מצות השמיטה עצמה נותנת תשובה לכך. היא מעלה את הארץ, גידוליה ומגדליה מצורך לערך. כשם שהשבת אינה רק יום מנוחה תועלתי אלא בעיקר יום קדושה ערכי, כך גם שבת הארץ, עיקרה נועד לתת מימד של קדושה וערך לארץ ישראל. יש לתפיסה זו השלכות מרחיקות לכת על כל תחומי חיינו, האישיים והציבוריים, לא רק בשנת השמיטה אלא גם מעבר לה. יזכנו ה' לשמור את המצוה הגדולה הזאת בשלמותה, על פרטותיה וכללותיה, מצוותיה ורעיונותיה. "ושבתה הארץ שבת לה".

הקדמה למעיינים

"אמונת - זה סדר זרעים, שמאמין בחי העולמים וזרע". בכל שש שנות המעשה רואה החקלאי את עצמו כשליח של ריבונו של עולם, ומצפה לברכת ה' שתשרה במעשה ידיו. לולא אמונה זו בדבר ה' המצמיח את יבול הארץ - לא היה טעם לחרוש, לטמון את הזרע בקרקע ולצפות ליבול.

בשנת השבע, שנת השמיטה - מתהפך הגלגל. כאן נדרשת גבורה אחרת מן החקלאי: להיות "מאמין בחיי העולמים" - ולא זרע! בכך חש החקלאי שאין הוא בעלים על האדמה אלא שליח של ריבונו של עולם שנטע את עם ישראל בארץ ישראל כדי למלא שם את ייעודו ההיסטורי.

קשה היא שמירת השמיטה, וסבוכות הן הלכותיה. אלפיים שנות הגלות והחורבן שעברו על העם ועל הארץ השכיחו את המסורת החיה בקיומן של מצוות השמיטה. השינויים האגרוטכניים המפליגים שחלו בדרכי עבודת האדמה דורשים בירור מחודש של יסודות ההלכה. והמבנה המודרני של הכלכלה החקלאית, הנשענת על השקעת הון רב ומיועדת למסחר וליצוא - מחמיר עשרת מונים את המשמעות הכלכלית של כל שאלה הלכתית. ומכאן אתגר גדול לאותם חקלאים "גיבורי כוח עושי דברו" המתאמצים במסירות נפש לשמור את השמיטה כהלכתה וכרוחה, למרות המחיר הכרוך בכך.

מכיוון שהחוברת מיועדת לחקלאים, המצפים להנחיות ברורות — נמנענו מלהביא מחלוקות הלכתיות בתוך סעיפי ההנחיות. בחלק מהמקרים קבענו סדרי עדיפויות, בין השיטה המרווחת יותר לבין השיטות היותר דחוקות. את הדעות הנוספות הזכרנו בהערות בלבד. מאידך גיסא, לא הכרענו בצורה חד משמעית בשאלות העקרוניות, כמו: "אוקמי פירא", אוצר בית דין ויצוא. זאת מפני שבכל שיטה לשמירת השמיטה יש יתרונות וחסרונות, מן הבחינה ההלכתית, החינוכית והמעשית. ההנחיות המתבססות על השיטות המקילות מופיעות בחלק הראשון של הפרק, תחת הכותרת: הנחיות מעשיות (בשעת הדחק) ובהמשך הבאנו את ההנחיות לכתחילה או למהדרין, עפ"י השיטות היותר מרווחות מבחינת ההלכה. מומלץ לכל חקלאי להיוועץ ברב המקומי בשביל להחליט לפי איזו שיטה הלכתית ללכת, ולנהוג עפ"י ההנחיות ההלכתיות המיוחדות לאותה שיטה.

בפסיקת ההלכה הלכנו לאור פסקי ה"מרא דאתרא" בארץ ישראל, קרי: הרבנים הראשיים לישראל לדורותיהם. במיוחד נעזרנו בספר "בצאת השנה" שיצא לאור במוצאי שנת השמיטה תשי"ט. עם זאת, סמכנו את יתדותנו גם על שאר פוסקי ההלכה בדורות האחרונים, מכל חוגי היהדות הדתית, והכרעת ההלכה באה מתוך ראייה כוללת של כל השיטות יחדיו.

הנחיות למעיין בהערות

חלק גדול מבירורי ההלכה אינם מופיעים בהערות לפסקי ההלכה בחוברת. הבירורים העקרוניים נדפסו ברובם בספר "שבת הארץ" עם "תוספת שבת", ולא ראינו לנכון לחזור ולפרט את אותם בירורים במסגרת מצומצמת זו. כאן הבאנו רק את המקורות העיקריים ביותר, ואת הבירורים בשאלות המעשיות, שלא נעשו במסגרת הספר. לכן, רבים כאן המקורות מתוך ספרי האחרונים ומעטים הציונים לדברי רבותינו הראשונים. כמו כן הבאנו בהערות רבים מפסקיהם של גדולי הפוסקים בדורנו, עמם הרבינו להתייעץ במשך השנים.

מקורות ברורים צוינו בצורה ישירה. כאשר מופיעה הציון: "עי" לפני המקור, פירוש הדבר הוא שהמקור אינו אומר במדויק את מה שנכתב למעלה אלא מרחיב את הדיון או חולק על מה שנאמר לעיל.

הספרים העיקריים בהם השתמשנו הם:

כתבי מרן הרב קוק זצ"ל (שבת הארץ, משפט כהן, אגרות ראי"ה ואגרות חמדה); חזו"א (ספר זרעים, תשובות וכתבים זרעים); פסקים וכתבים (ח"ג, מצוות התלויות בארץ, להגריא"ה הרצוג זצ"ל); הר צבי (זרעים ח"ב, להגרצ"פ פראנק זצ"ל); תורת השמיטה (להגר"ח ז' גרוסברג זצ"ל); כתבי הגר"ש ז' אויערבך שליט"א (מנחת שלמה ומעדני ארץ על שביעית); כתבי הגר"ש ישראלי שליט"א (ארץ חמדה ח"א, חוות בנימין ח"א); שו"ת משנת יוסף (להרב יוסף ליברמן שליט"א, ח"א-ח"ג); שו"ת ישועת משה (להגרי"ש אהרונסון שליט"א); כתבי הגרי"ב זילבר שליט"א (הלכות שביעית, שו"ת אז נדברו, שו"ת משנת בנימין); "שמיטה ממלכתית" ו"שמיטת תשמ"ז בכפר עציון" (להרב ז' וייטמן שליט"א).

הקבצים העיקריים בהם השתמשנו: כרם ציון (הלכות פסוקות, בהוצאת "מדרש בני ציון"); פסקי הרבנות הראשית לישראל (בצאת השנה" ו"מאורות" מס' 1); "התורה והמדינה" (בעיקר חלק ד); "תחומין" (בעיקר: א, ז, י"ג); פרסומי המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה (דפי הלכה להתיישבות החקלאית, לקט הלכות שמיטה לחקלאים, להלן: "דפי הלכה לחקלאים"; "הליכות שדה"; "שביעית להלכה ולמעשה"); פרסומי מכון התורה והארץ (שבת הארץ" עם "תוספת שבת", להלן: "שבת הארץ"; ספרי "התורה והארץ" א, ב; חוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית").

עזריאל אריאל, אב תשנ"ג

בספר 'קטיף שביעית' אחדנו את שלוש החוברות שבהוצאת המכון: מדריך שמיטה לחקלאי, מדריך שמיטה לגן הנוי ומדריך שמיטה לצרכן. עדכנו והוספנו

את הצריך עדכון, בעיקר במה שנוגע להיבטים המקצועיים, בעזרתו האדיבה של אגרונום מרדכי שומרון.

תודתינו נתונה ל**רב עזריאל אריאל** אשר ערך, סדר וכתב את מדריך שמיטה לחקלאי ומדריך שמיטה לצרכן.

ספר זה אינו מיועד דווקא לחלקאי או לגנן המקצועי. השתדלנו להתאימו לציבור הרחב. לשם כך הפרדנו, עד כמה שאפשר, בין ההנחיות המקצועיות, שמיועדות לחקלאים בלבד, לבין פרטי ההלכה, השווים לכל נפש. ואנו מקווים שלא נפלו שגיאות וחוסר התאמה בגין כך.

כאמור רוב ההמלצות המקצועיות העברנו להמשכו של הספר (מפרק לא ואילך) כמו כן ציינו בכותרת לאיזה פרק (של ההלכות) מתייחסות ההמלצות המקצועיות.

הספר '**קטיף שביעית**' הוא **פרי** עמל ומחקר של צוות מכון התורה והארץ – מעת הקמתו **בגוש קטיף**, ערב השמיטה תשמ"ז ועד חורבן גוש קטיף בחודש אב תשס"ה.

מודים אנו לרבנו של עולם שזכינו להיות בין '**גבורי הכוח עושי דברו**' ולפעול עם א-ל בפיתוחו ובהתיישבות של חבל ארץ נפלא זה.

אנו מתפללים, שבע"ה, נשוב במהרה למקומנו ויתקיים הפסוק: 'והיה כאשר שקדתי עליהם לנתוש ולנתוץ ולהרס ולהאביד ולהרע **כן אשקוד עליהם לבנות ולנטוע נאם ה'** (ירמיהו לא, כז).

יואל פרידמן, מנחם-אב תשס"ו

אוצר החכמה

ב ש ד ה

